

**ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Андрій Гайван

м. Київ

Сучасна бібліотечно-інформаційна діяльність тісно пов'язана з глобальною цифровою трансформацією освіти та науки. Штучний інтелект (ШІ) дедалі активніше впроваджується в освітнє середовище, створюючи нові можливості для модернізації сервісів бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО). Проте стрімкий розвиток ШІ-технологій значно перевищує темпи формування відповідних етичних норм і стандартів щодо їх використання. Це створює зону ризику, де питання конфіденційності даних, неупередженості доступу до інформації, прозорості та забезпечення академічної доброчесності залишаються неврегульованими.

Аналіз наукових публікацій свідчить про стрімке зростання інтересу до етичних аспектів застосування ШІ в діяльності бібліотек. Серед закордонних дослідників варто виокремити Е. Кокса (A. Cox), який у своїх праці глибоко аналізує трансформацію академічних бібліотек та наголошує, що впровадження ШІ кардинально змінює роль бібліотекарів і вимагає нових компетенцій та стратегічного планування [7]. Питання конфіденційності даних у бібліотечних ШІ-системах детально аналізується у праці У. Іквуанусі (U. Ikwanusi), П. Адеподжу (P. Adepoju) та Ч. Одіону (Ch. Odionu) [11]. М. Ігбіновія (M. Igbinovia) та М. Данква (M. Danquah) висвітлюють вплив упереджених навчальних даних на інформаційно-пошукові системи та підкреслюють роль бібліотечних фахівців у мінімізації упереджень [10].

Українські науковці також активно досліджують питання етики ШІ, проте значна частина праць, зокрема Л. Дем'янюк, Т. Костирко, А. Прилуцької, Г. Шемаєвої, концентрується на аналізі закордонного досвіду та його адаптації до українських реалій. Аналіз закордонних практик формує спільне розуміння щодо нагальної потреби у створенні власних етичних рамок для ШІ в академічному середовищі. Так, Р. Бердо, В. Расюн та В. Величко [2] підкреслюють, що ЗВО мають вже сьогодні розробляти принципи використання ШІ в науковій діяльності. Ця ідея знаходить своє практичне продовження у праці Р. Андрюкайтене, К. Олексенко та А. Дяденчук [1], яка пропонує конкретні стратегії для освітнього процесу. Водночас Ю. Данькевич та О. Костенко концентрують увагу на бібліотечній сфері, наголошуючи, що розробка стандартів є неможливою без відповідної

підготовки персоналу [4]. Проте все ще бракує комплексних досліджень, присвячених саме специфіці етичних ризиків та викликів у бібліотеках ЗВО, які б поєднували аналіз ІІІ-технологій та обґрунтовані рекомендації для бібліотечної діяльності.

Сучасні бібліотечні системи збирають та обробляють величезні обсяги персональних даних (облікові дані, запити до каталогу, поведінку користувачів у мережі), що дає змогу персоналізувати послуги та, водночас, робить системи вразливими до витоків інформації [11]. Це створює занепокоєння серед користувачів та порушує їхню довіру до бібліотеки. IFLA прямо вказує, що застосування ІІІ має бути підпорядковане чітким етичним стандартам, а програми, які ґрунтуються на зборі даних, не повинні перевизначати права користувачів на конфіденційність [9].

В основі функціонування будь-якого ІІІ лежать навчальні дані, які є джерелом серйозної етичної проблеми – алгоритмічної упередженості. ІІІ-системи можуть формувати або посилювати вже існуючі стереотипи, внаслідок чого рекомендації чи результати пошуку стають дискримінаційними. У контексті бібліотек ЗВО це проявляється, наприклад, коли пошукові ІІІ-системи надають перевагу певним науковим напрямкам чи авторам, або ж коли праці з певних регіонів просто не відображаються для користувачів, створюючи при цьому «інформаційні бульбашки». Для усунення цих ризиків пропонуються наступні рішення: використання більш різноманітних навчальних даних, коригування алгоритмів, впровадження періодичного коригування, підвищення цифрової грамотності бібліотечного персоналу [10].

Довіра користувачів до ІІІ-систем значною мірою ґрунтується на дотриманні принципу прозорості. Бібліотеки повинні забезпечувати зрозумілість функціонування ІІІ-інструментів, зокрема логіки прийняття ними рішень. Коли алгоритм рекомендує джерела або фільтрує результати пошуку, користувач має бути проінформований про критерії, які на це вплинули. Крім того, прозорість невід’ємно повинна доповнюватись підзвітністю, що покладе на бібліотеку відповідальність за етичне використання ІІІ. Це передбачає призначення відповідальних осіб для моніторингу систем, виправлення помилок та реагування на скарги користувачів [11].

Генеративні інструменти ІІІ відкривають перед здобувачами та дослідниками можливості швидко створювати тексти та контент. Проте це ставить під сумнів традиційні норми академічної доброчесності: використання ІІІ для написання курсових, дипломних, наукових робіт може вважатися плагіатом, оскільки автором тексту фактично є ІІІ, а не сам здобувач. Таким чином, перед бібліотеками ЗВО постає складне завдання: інтегрувати ІІІ-інструменти у свою діяльність і, водночас, протидіяти їхньому недоброчесному використанню. Європейська мережа академічної доброчесності (ENAI) у своїх рекомендаціях

зосереджується на необхідності формування знань та навичок для відповідального використання ІІІ здобувачами, а також на важливості чіткої освітньої політики, що регулює застосування ІІІ-технологій [8].

Проте розробка таких освітніх політик має враховувати ще один етичний виклик — цифрову нерівність, адже не всі здобувачі мають однаковий доступ до технологій та досвід їх використання. ІІІ поглиблює цю проблему, створюючи переваги для більш технологічно обізнаних користувачів. IFLA застерігає, що цифрова нерівність або інші бар'єри, як-от вік, навички чи дохід, не повинні перешкоджати вразливим або менш забезпеченим групам користуватися перевагами таких ініціатив [9]. Бібліотеки ЗВО можуть зміцнювати потенціал здобувачів, викладачів та науковців у сфері цифрової грамотності за рахунок надання доступу до необхідних комп'ютерів з ІІІ-інструментами, організації курсів, тренінгів, конференцій, чим забезпечить можливості для подолання цифрового розриву.

Щоб ефективно навчати користувачів ІІІ-грамотності та долати цифровий розрив, бібліотекарі самі повинні опанувати нові професійні компетенції, адже їхня роль зазнає кардинальних змін. Оскільки ІІІ бере на себе частину рутинних завдань, діяльність фахівців зміщується в напрямку складнішої аналітичної роботи: контролю за алгоритмами, перевірки якості їхньої роботи та вирішення комплексних інформаційних запитів. Це вимагає як технічних навичок, так і глибокого розуміння етичних норм для забезпечення необхідного балансу між автоматизацією та людським контролем [4].

Одним із перших міжнародних документів, що визначив етичні та правові засади розвитку ІІІ, є «Рекомендація про етику штучного інтелекту» [12], схвалена ЮНЕСКО у листопаді 2021 р. У ній окреслені загальні принципи, які повинні забезпечити розвиток ІІІ з урахуванням прав людини, недискримінації, справедливості та орієнтацією на сталий розвиток. У контексті бібліотечної справи особливого значення набувають положення, що стосуються прозорості алгоритмів, захисту персональних даних користувачів, а також підтримка рівного доступу до знань за допомогою ІІІ.

В Україні регулювання етики ІІІ в освітній та бібліотечній сферах наразі перебуває на ранній стадії. На національному рівні відсутні спеціальні норми чи стандарти для бібліотек ЗВО щодо використання ІІІ – зазвичай працюють загальні рамкові документи. Одним із таких є «Проект рамки цифрової компетентності бібліотечного працівника» (2024), який визначає ключові вміння та навички, необхідні для ефективної діяльності бібліотекарів у сучасному цифровому середовищі [6]. У червні 2024 року Міністерство цифрової трансформації опублікувало «Білу книгу з регулювання ІІІ в Україні: бачення Мінцифри», де представлено підхід до застосування ІІІ-технологій та стратегію їх регулювання [3]. Проте цей документ охоплює загальні принципи, і конкретно бібліотечна сфера в ньому не

виділена, тому українські академічні бібліотеки повинні орієнтуватися на міжнародні рекомендації та загальнодержавні стратегії. Варто зазначити, що в Україні починають з'являтися локальні нормативні документи: 5 листопада 2024 р. у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди було затверджено «Положення про використання інструментів генеративного штучного інтелекту в освітньо-науковому процесі»; 21 січня 2025 р. – затверджено документ «Політика використання штучного інтелекту у Вищому навчальному закладі «Університет імені Альфреда Нобеля» [5], що свідчить про поступовий перехід від теоретичних намірів використання ШІ до створення конкретних механізмів його регулювання.

Таким чином, використання ШІ в бібліотеках ЗВО відкриває широкі перспективи для вдосконалення сервісів, проте його ефективність тісно пов'язана з вирішенням комплексу етичних проблем. Питання конфіденційності, алгоритмічної упередженості, прозорості, цифрової нерівності та академічної доброчесності є ключовими викликами, які неможливо вирішити без оновлення компетенцій бібліотечних фахівців і створення чітких нормативно-правових документів. Формування етичної культури використання ШІ в бібліотеках ЗВО має стати невід'ємною складовою цифрової трансформації освіти.

Список використаних джерел:

1. Андрюкайтене Р., Олексенко К., Дяденчук А. Інтеграція штучного інтелекту в освітній процес: переваги та етичні аспекти. *Розвиток сучасної науки та освіти: реалії, проблеми якості, інновації*: матеріали V Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., м. Запоріжжя, 29-31 травня 2024 р. / [за наук. ред. С. В. Кюрчев, В. О. Радкевич, В. М. Кюрчев та ін.]. Запоріжжя : ТДАТУ, 2024. С. 206–210.
2. Бердо Р., Расюн В., Величко В. Штучний інтелект та його вплив на етичні аспекти наукових досліджень в українських закладах освіти. *Академічні візії*. 2023. № 22. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8174388>
3. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. *Міністерство цифрової трансформації України*. 2024. URL: <https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbac.pdf> (дата звернення: 09.10.2025).
4. Данькевич Ю., Костенко О. Штучний інтелект та його роль у бібліотеках закладів вищої освіти. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Том 36 (75) № 1. Частина 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/37>
5. Калюжна Т. Етичне і відповідальне використання інноваційних інструментів ШІ науково-педагогічними працівниками ЗВО. *Профорієнтація: стан і перспективи розвитку*:

збірник матеріалів ювілейних XV Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича / за ред. Н. В. Павлик. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2025. С. 55–58.

6. Проєкт рамки цифрової компетентності бібліотечного працівника. *Міністерство цифрової трансформації України*. 2024. URL: https://osvita.diiia.gov.ua/uploads/1/9777-ramka_dla_bibliotekariv.pdf (дата звернення: 09.10.2025).

7. Cox A. Academic librarian competencies and artificial intelligence. *South African Journal of Libraries and Information Science*. 2024. Vol. 90, No. 2. PP. 1–9. <https://doi.org/10.7553/90-2-2405>

8. Foltynnek, T., Bjelobaba, S., Glendinning, I. et al. ENAI Recommendations on the ethical use of Artificial Intelligence in Education. *International Journal for Educational Integrity*. 2023. Vol. 19, No. 12. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40979-023-00133-4>

9. IFLA FAIFE. *IFLA Statement on Libraries and Artificial Intelligence*. 2020. URL: <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/8d21df6c-e61b-41a5-b089-0353a5552dbd/content> (дата звернення: 09.10.2025)

10. Igbinovia M. O., Danquah M. Artificial intelligence algorithm bias in information retrieval systems and its implication for library and information science professionals: A scoping review. *Technical Services Quarterly*. 2025. P. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.1080/07317131.2025.2512282>

11. Ikwuanusi U. F., Adepoju P. A., Odionu C. S. Advancing ethical AI practices to solve data privacy issues in library systems. *International Journal of Multidisciplinary Research Updates*. 2023. Vol. 6, No 2. P. 33–44. DOI: <https://doi.org/10.53430/ijmru.2023.6.1.0063>

12. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455> (дата звернення: 09.10.2025)